

BAUER TAMÁS

A közgazdaságtudomány és a kelet-európai rendszerek

A kelet-európai viszonyok tudományos igényű vizsgálata két fő irányzattal találja szembe magát. Az egyik a hivatalos politikai gazdaságtan oktatástól a « belső kritikáig » terjed, és lényegében a « reális szocializmus » apológiája. Jogi, politikai és ideológiai jelenségekből (állami tulajdon, a kommunista párt hatalmi funkciója, a párt « marxista-leninista » ideológiája) vezeti le *vagy* azt, hogy a tulajdon társadalmivá vált, hogy megvalósult a társadalmi egyenlőség, stb. (hivatalos politikai gazdaságtan), *vagy* azt, hogy mindehhez adva vannak az objektív feltételek, és csak hibák, többé-kevésbé szubjektív fogyatékoságok magyarázzák, ha a valóság elmarad a lehetőségektől (« belső kritikusok »). Egyik esetben sem kísérlik meg vizsgálat alá venni, hogy milyen valóságos intézményi-hatalmi struktúra jellemzi a kelet-európai gazdasági rendszert; hogy milyenek a valóságos tulajdonviszonyok; hogy mi a közvetlen termelők valóságos helyzete ebben a struktúrában; hogy milyen érdekeket szül ez az intézményi struktúra; hogy melyek az elosztás valóságos törvényszerűségei, stb. stb. A társadalom jellegzetes ideológiai megnyilvánulásait sem a rendszer saját gazdasági-társadalmi viszonyaiból

Rövidített szöveg.

BAUER TAMÁS (1946) — közgazdász. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa. A kelet-európai országok gazdasági reformjaival és beruházási ciklusaiival foglalkozik.

vezetik le, hanem időben vagy térben külső hatásokból (a múlt öröksége, nyugati propaganda); ilyen hatásokkal magyaráznak számos gazdasági visszaállást is.

Az apologetikus politikai gazdaságtan az ötvenes években ráterpeszkedett a közgazdasági gondolkodásra. Azok a közgazdászok, akik szabadulni próbáltak tőle, igen gyakran a gazdasági problémák tisztán technikai (irányítástudományi, vezetés-elméleti) megközelítése felé fordultak; többé-kevésbé tudatosan zárójelbe tették a gazdasági problémák társadalmi vonatkozásait. Rendkívül jellemző ez a szovjet matematikai iskolára és annak bolgár, csehszlovák, stb. « filiáléira », vagy a lengyel és kelet-német gazdasági-praxeológiai törekvésekre. Tulajdonképpen ugyanez jellemző azokra a magyar, továbbá időnként szovjet, csehszlovák, lengyel reform-közgazdászokra is, akik nem vetik fel az öngazgatás problémáját. Legalábbis hallgatólagosan, ez az irányzat is feltételezi, hogy az állami tulajdon, a párt vezető szerepe, stb. alapján lehetőség van a közérdek érvényesülésére, s ha jobban ismernénk a gazdaság törvényszerűségeit, ez az objektív lehetőség mindjárt meg is valósulna. Szovjet közgazdászok, de olykor mások is nyíltan kimondják ezt a feltevést. De annyi még a legfelvilágosultabb szerzőnél is világos, hogy nem a gazdaság intézményi struktúrájából fakadó érdekviszonyokban kell keresni a bajok okait, hanem a központi gazdaságpolitikában. Noha ez az irányzat már több figyelmet fordít a valóságos gazdasági viszonyokra, érdekekre és ellenérdekekre, mindezt pusztán irányítási, szervezési, hatáskörmegosztási kérdésként fogja fel. Ezért azután úgy érvel, mintha a rossz mechanizmusokon tetszés szerint lehetne változtatni, mintha csak a belátáson és az elhatározáson múlna a dolog. Legfeljebb a technikai és gazdasági fejlettség elért szintjét tekinti korlátozó feltételnek.

A bemutatott közgazdaságtani irányzatok képtelenek megmagyarázni a kelet-európai gazdaságok alapvető jelenségeit. Nem tudnak magyarázatot adni a gazdasági növekedés lassulására, a gazdaság ismétlődő egyensúlyi zavaraira, belső kapcsolódásainak különös nehézségére, stb. Vagy, nagyobb történelmi távlatból tekintve azt sem tudják értelmesen megmagyarázni, hogy miért látszanak

szükségesnek a gazdasági reformok, sem pedig azt, hogy miért feneklenek meg mégis, ha egyszer elindítják őket.

Kelet-Európa gazdasági jelenségeinek tudományos igényű megközelítése számos olyan követelmény kielégítését feltételezi, amelyet a bemutatott irányzatok figyelmen kívül hagynak. A teljesség igénye nélkül említek néhányat.

1. Nem a formális jogi viszonyokból kell levezetni a termelés résztvevőinek érdekeit és helyzetét, hanem az adott termelőszervezetben elfoglalt valóságos helyzetükből kell magyarázni érdekeiket, tudatukat, ideológiájukat.

2. Nem az állam hivatalos ideológiájából kell levezetni a gazdaságban és társadalomban « objektíve » érvényesülő érdekeket, hanem a gazdasági intézményrendszer szülte érdekekből helyes levezetni a gazdasági élet szereplőinek — köztük a központi hatalmi szerveknek — a törekvéseit és cselekedeteit.

3. Ha valamilyen kitűzött cél ismételten nem valósul meg, akkor ne egyedi, véletlen körülményeket, hanem törvényszerű okokat keressünk, s az okot nem az ismeretek korlátozottságában hanem ellenőszönök, ellenérdekek létezésében célszerű keresni.

4. A gazdasági életben jelentkező bajokat nem kell rögtön « minden gazdasági rendszer » olyan szükségszerű velejáróival magyarázni, mint a gazdasági szervezetek bonyolultsága, az irányítás elkerülhetetlen többszintűsége, a minden döntésben érvényesülő bizonytalanság, stb. Azt is érdemes vizsgálni, hogy az adott társadalmi-gazdasági berendezkedés milyen sajátos meghatározottságot kölcsönöz ezeknek az « örök igazságoknak », milyen értelemben váltják ki a kedvezőtlen tendenciákat az adott rendszerre sajátosan jellemző érdekek.

E néhány — kapásból felsorolt — követelményhez bizonyára számos továbbit hozzá lehetne tenni. De azt hiszem, akkor is csak az tűnne ki, ami így is: tulajdonképpen ugyanazt a módszert, ugyanazt a szemléletmódot kérem számon, amelyet Marx alkalmazott a XIX. századi kapitalizmus kutatásában. Azt hiszem, a mai Kelet-Európa kutatása számára is gyümölcsöző lehet, ha központi kategóriaként használja a társadalmi termelési viszonyok ka-

tegoriáját, s ha a társadalmi-gazdasági folyamatok magyarázatában a termelési viszony meghatározó szerepéből indul ki, és érvényesíti a történetiség elvét.

Amikor történetiségről beszélek, arra is gondolok, hogy a mai Kelet-Európa társadalmi-gazdasági berendezkedését történeti képződménynek kell tekinteni, és mint ilyet kell elemezni és magyarázni. Nem előlegezhetjük neki azt a titulust, hogy akár csak részben is megvalósult benne a marxi kommunizmus-kép több-kevesebb összetevője. Ez legfeljebb a vizsgálat végeredménye lehet.

Azok a tudományos, módszertani elvek tehát, amelyeket a kelet-európai gazdasági viszonyok kutatásában követni lehet és érdemes, tudomásom szerint jellemzik a marxi-engelsi életművet, és számos más XIX. és XX. századi közgazdász munkásságát is, aki magát marxistának vallotta. Ilyen értelemben tartom a marxizmust ma Kelet-Európában munkaképesnek.

Nem foglalkoztam elmélettörténettel, így nem tudom — de elképzelhetőnek tartom —, hogy az általam fontosnak vélt követelményeket olyan kutatók is érvényesítették, illetve érvényesítik-e munkájukban, akik nem tekintik magukat marxistának. (Személyesen is ismerek egyet-kettőt.) Ezt azonban nem tartom perdöntő kérdésnek.

A marxizmus munkaképességével kapcsolatban még valamire kell röviden utalnom. Az a gyanúm (de többről még nincs szó), hogy a kelet-európai tervgazdaság vizsgálatában gyümölcsöző lehet a marxi értékelmélet kategóriáinak (magánmunka - társadalmi munka, konkrét munka - absztrakt munka, stb.) alkalmazása is.

Válaszolnom kell végül arra a szükségszerűen felmerülő ellenvetésre is, hogy Kelet-Európában a marxizmus, mint elmélet és mint gyakorlat egyaránt csúfosan lejáratta magát. Ez az ellenvetés csak részben állja meg a helyét. Noha igen fontos ée feltétlenül kutatandó elmélettörténeti kérdésnek tartom azt, hogy a klasszikus marxizusból a német és az orosz szociáldemokrácia ideológiájának közvetítésével hogyan alakult ki a mai Kelet-Európa hivatalos ideológiája — a « reális szocializmus » apológiája —, azt hiszem, hogy ez az ideológia legalább annyi kérdésben

fordult explicit és implicit módon szembe a klasszikus marxizmussal, mint amennyiben követi azt. Hasonlóképpen: noha fontos gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésnek tartom azt, hogy milyen szerepe volt a marxi kommunizmus képnek, illetve lenini változatának az orosz majd kelet-európai társadalmi-gazdasági berendezkedés kialakulásában, azt hiszem, hogy a pragmatikus megfontolások már Leninnél és azóta is mindig felülkerekedtek az ideológiával szemben. Éppen ezért kellett az ideológiának is átalakulnia, hogy mindenkor többé-kevésbé adekvát apológia lehessen. Így a marxi kommunizmus képből igazán nem sok maradt. Egészen más kérdés, hogy mennyire reális egyáltalán a marxi kommunizmus kép. Úgy gondolom azonban, hogy a kelet-európai realitások és a marxi kommunizmus kép közötti eltérések megmagyarázásához nincs szükség arra, hogy ebben a kérdésben bármilyen irányban állást foglaljak.

[A párizsi szerkesztő megjegyzése: a fenti igen világos okfejtésben talán a legfigyelemreméltóbb, hogy milyen kevéssé foglalkoztatja a szerzőt a marxizmuson kívüli és a Kelet-Európát kívülről elemző gondolkodási áramlatok — és tudományos eredmények — fejlődése.]